

Mette Møller:

Latter kan mere end at latterliggøre – humors funktion som retorisk strategi, ventil og kreativ ressource

ABSTRACT

Michael Billig placerer i *Laughter and Ridicule* (2005) latterliggørelse i hjertet af humor og argumenterer for, at humor igennem århundrederne primært har tjent til at disciplinere menneskers adfærd. Formålet med artiklen her er at nuancere det negative syn på humor, Billig repræsenterer, ved at argumentere for, at humor bør vurderes ud fra den funktion, den tjener i den konkrete situation. Først ses nærmere på Billigs udlægning af humorens historie og dernæst udpeges tre funktioner ved humor, som hverken fungerer (primært) disciplinerende eller stammer fra en negativ kraft: humor som retorisk strategi, ventil og kreativ ressource.

ABSTRACT

In *Laughter and Ridicule* (2005), Michael Billig argues the main function of humor throughout history has been disciplinary and that ridicule lies at the heart of humor. After examining his account of the history of humor, I identify three functions of humor that are neither disciplinary (at least not primarily) nor stem from a negative force: humor as a rhetorical strategy, a vowel, and a creative resource. This article's objective is to add nuance to Billig's negative view on humor by arguing that humor should be assessed according to the function it serves in a specific situation.

EMNEORD

Humor, retorikhistorie.

KEYWORDS

Humor, Humour, History of Rhetorics

Humor fylder meget i vores mediebillede i dag; i reklamer, politiske kampagner og satireprogrammer, der morer og provokerer, afvæbner og informerer, samler eller skiller os ad. De berømte Muhammadtegninger i *Jyllands-Posten*, der blandt andet afbildede profeten Muhammad som selvmordsbomber, er et godt eksempel på, hvordan humor i det moderne samfund udtrykker holdninger, der provokerer til debat, hvor konsensus bestemt ikke ligger lige for. AIDS-Fondets kampagne "Humor mod AIDS" er et andet – og langt mindre kontroversielt – eksempel på, hvordan vi igennem humor forsøger at oplyse og overvinde frygt og tabuer i samfundet. Et tredje eksempel på humorens funktioner finder vi i forbindelse med Det Arabiske Forår, hvor den syriske præsident Assad blev udsat for grov dukkesatireteater i den populære satire-serie *Top Goon*, der blev sendt anonymt over internettet. Satirens positive effekt bestod blandt andet i, som det blev sagt på DR's P1, "at debatten i den arabiske verden – både de, der har haft revolution, og de, der ikke har – er enormt levende. Man diskuterer heftigt, og det er jo også et brud med traditionen i den arabiske verden om, at man modsiger folk, der har mere magt end én selv."

Humorens funktioner er altså både mangfoldige og ofte modsætningsfyldte. I opslaget over humor i Thomas O. Sloane's *Encyclopedia of Rhetoric* karakteriseres humor på den ene side som en vigtig kommunikativ strategi, der kan vinde velvilje, en såkaldt "audience pleaser" (359). På den anden side er humor både ustabil og trodsig, da den modstår regler og er flygtig og situationsbunden. "In short, humor is and always has been a risky enterprise" (Sloane 2011). Dette syn er den indflydelsesrige humorteoretiker Michael Billig imidlertid ikke helt enig i. Han placerer i *Laughter and Ridicule* (2005) latterliggørelse i hjertet af humor og betragter dermed humorens funktioner som primært negative – ikke tvetydige eller mangfoldige. "Ridicule, far from being a detachable negative, lies at the heart of humour" (Billig, 125). I Billigs optik er nutidens samfund som et konstant karneval; intet er helligt – "anything goes" – og komikeren kan slippe afsted med hvad som helst blot ved at erklære, at det jo "bare var for sjov" (25). Hans ærinde er derfor at trække de negative aspekter af humor frem i lyset og påstår, at humor hverken er rebelsk eller frigørende, da vi blot er med til at fastholde sociale hierarkier og regler, når vi håner dem eller andre. Humorens primære funktion er i stedet at disciplinere og styre sociale handlinger – og altså slet ikke så positiv, som vi ellers gerne vil tro i dag.

Billigs omfangsrige værk udgør et værdifuldt bidrag til humorforskningen, da han kortlægger en lang humorhistorie, der inkluderer en bred vifte af klassiske og moderne tænkere. Han giver sine læsere en relativt sjælden indsigt i humorens negative funktioner i vores samfund, men tegner efter min mening et for dystopisk billede af humorens væsen. Et billede, jeg derfor finder behov for at korrigere, så humorens positive så vel som negative funktioner får en plads. I denne artikel vil jeg derfor kigge humorens historie,

som udlagt af Billig, efter i sømmene med det formål at nuancere det negative syn på humor, han repræsenterer. Dette gør jeg ved at introducere tre humorfunktioner, som jeg fandt frem til i mit speciale (Møller 2012), og som kaster et andet lys over Billigs historiske nedslag: humor som retorisk strategi, som ventil og som kreativ ressource. De tre funktioner dækker henholdsvis over humor som middel til at opnå tilslutning blandt publikum, opnå forløsning for frygt og opnå ny erkendelse. Målet med artiklen er ikke at afvise ethvert argument, der peger mod humorens negative funktioner, men at afvise Billigs påstand om, at kernen i humor er negativ. I stedet vil jeg argumentere for, at humor bør vurderes ud fra den funktion, den tjener i den konkrete situation; en klassisk retorisk indsigt, som giver os en mere nuanceret forståelse af, ikke hvad humor *er*, men hvad den *kan*.

I det følgende vil jeg derfor kort skitsere opbygningen og hovedargumenterne i *Laughter and Ridicule*, dernæst Billigs udlægning af opfattelsen af humor fra antikken til moderne tid. Med afsæt i denne historiske fremstilling skal jeg i gennemgangen af de tre nævnte funktioner vise, at humor ikke kan bestemmes som entydigt sort eller hvid, men snarere som et mangetydigt fænomen, der får sin farve af den kontekst, den indgår i.

Michael Billigs *Laughter and Ridicule*: humor under angreb

Laughter and Ridicule. Towards a Social Critique of Humour er et ideologikritisk projekt, der søger at gøre op med den gængse opfattelse af humor som et ubetinget gode. Det moralfilosofiske værk består af to elementer: en historisk del, der primært baserer sig på en angelsaksisk tradition, og en teoretisk del, hvor Billig argumenterer for en ny socialpsykologisk teori om humor med afsæt i Henri Bergsons og Sigmund Freuds teorier.

Billig introducerer tidligt sine læsere for den særlige retning inden for psykologien, som han syrligt døber 'ideologisk positivisme' – en tilgang, der ikke er relateret til den videnskabsteoretiske retning, men blot skal forstås som et positivt livssyn. Humor nyder i denne optimistiske livsindstilling en privilegeret position som et vigtigt og nyttigt redskab til at vende dårlige oplevelser til morsomme og på den måde gode oplevelser (32). Billig er knapt så begejstret for humorens tildelte status, fordi de såkaldte 'ideologiske positiver' i hans optik fejlagtigt nedtoner vigtigheden af nedsættende humor. Moderne teoretikere overser helst humorens negative sider og forklarer den slags humor, der fornedrer og virker ydmygende, som en 'uægte form' (11).

Centralt i Billigs socialpsykologiske humorteori er latterens disciplinerende funktion. Vi betragter ofte humor som rebelsk – som et oprør mod regler, hierarkier eller autoriteter. Rebelsk humor kan imidlertid også fungere disciplinerende, da et oprør netop udstiller – og dermed belærer os om – hvor stor en magt autoriteten har: "The audience, having laughed at authority,

becomes all the more aware of authority's power" (Billig, 213). Forhånelsen demonstrerer og bekræfter i denne forståelse autoritetens magt snarere end at gøre de leende fri af denne magt. Billig påpeger desuden, at der ikke altid er enighed om, hvem der agerer rebel, og hvem der agerer autoritet, da man altid kan påstå, at magten ligger hos målet for latterliggørelsen. På den måde kan også autoriteter retfærdiggøre, at de ikke udøver magt, men udfordrer den (204).

Billig forholder sig altså særligt kritisk til humorens opdragende funktion, da den i hans optik er med til at opretholde den skæve magtbalance, vi igennem humor (tror vi) tager afstand fra. Humoren lærer os, hvem latteren kan rettes mod, hvad der er sjovt og herigennem socialt acceptabelt (211). Vores angst for at tabe ansigt, opføre os pinligt og falde uden for fællesskabet gør, at vi tilpasser os, og den frihed, vi ellers tror, vi opnår gennem den rebelske humor, er blot en illusion (213 f).

Samlet set afviser Billig ikke, at der vil og bør være humor i samfundet, men han anfægter, at humoren har den positive kraft, som nutidens teoretikere og 'ideologiske positivister' har tildelt den. Han anerkender den dobbelthed, der eksisterer i humorens natur, men fastholder, at kernen er latterliggørelse og har en negativ kraft. Ud fra en forståelse af, at humor er disciplinerende, ikke frigørende, og vores samfund et konstant karneval, er humor i hans øjne ikke længere et oprør, men en (problematisk) livsform.

Humor gennem historien: fra antikken til det 20. århundrede

Følgende historiske gennemgang er inddelt efter humorteoretikernes gængse klassifikation af tre dominerende traditioner, nemlig overlegenheds-, inkongruens- samt spændingsudladningsteoriene. Denne fremstilling af humorens betydning og brug igennem århundrederne er blandt andet styret af, at Billig vil vise, hvordan den 'ideologiske positivisme' havde sin spæde begyndelse med afvisningen af overlegenhedsteoriene. Gennemgangen, som jeg i det følgende kort vil skitsere, rundes af med Bergsons og Freuds studier, der bygger bro til bogens teoretiske og diskuterende kapitler.

Overlegenhedsteoriene er også kendt som fornedrelsesteorier og er den humorteori, der går mest på tværs af den såkaldt ideologiske optimisme, der udspringer af nutidig positiv psykologi (Billig, 39). Tilhængere af overlegenhedsteoriene – i Billigs terminologi 'misogelaster' – priste latterliggørelse for dens disciplinerende kraft, og selve teoriene har deres oprindelse i den antikke græske filosofi. Her var det særligt Sokrates hos Platon, der satte humor under mistanke ud fra den observation, at den fornøjelse, vi opnår i forbindelse med komedie, er baseret på en tilfredsstillelse over at se andres ulykke – just Billigs synspunkt (Platon 1955a, 258). Det er, sagt på en anden måde, følelsen af overlegenhed, når det går andre skidt, der vækker vores latter. Filosoferne misbilligede den løsslupne

humor, som de lavere klasser udviste, når de latterliggjorde filosofiske opfattelser af sandhed og skønhed, men hyldede til gengæld brugen af de bestemte former for humor, der havde disciplinære formål: at reducere latteren i den ideelle stat (Billig, 42). Også Aristoteles forbandt latter med fornedrelse og beskriver i *Poetikken*, hvordan komiske figurer blev skildret som grimme eller deforme i de antikke komediespil, så det gennemsnitlige publikum kunne føle sig overlegne (Aristoteles 2004, 64). Hans syn på humor var imidlertid knapt så kritisk som Platons, hvilket vi skal se på senere.

Fra antikken tager Billig et spring frem i tiden til det 17. århundrede, hvor den engelske filosof Thomas Hobbes fremsætter en større psykologisk redegørelse for den menneskelige natur i værket *Human Nature* (1640), der ifølge Billig placerer hån i det psykologiske centrum af humor (50). Han mente som Platon, at latter var en af menneskets værste attributter, da "men laugh at mischances and indecencies, wherein there lieth no wit or jest at all" (Hobbes 1999, 54). Latteren er et udtryk for egoistiske, materielle lyster, da vi gennem sammenligningen med andres ulykker eller utilstrækkeligheder selv nyder oprejsning. Glæden ved latter er altså ikke så uskyldig som først antaget.

Som modreaktion til Hobbes' misogynelastiske teori udviklede filosoffer i det 18. århundrede inkongruensteoriene – en kognitiv tilgang, der havde viddet som omdrejningspunkt, og som i mindre grad beskæftigede sig med motiverne bag vittighederne (Billig, 57). Filosoffer forsøgte at redde latteren fra fortidens mistænksomhed og tyede derfor til forklaringen, at den hånlige latter kunne tjene noble, disciplinerende formål: god smag, social sømmelighed og gudfrygtighed. Idealet var at besidde en gentlemans vid, hvilket blev diskuteret og efterstræbt i tidens kaffesaloner. Man søgte efter årsagen til latteren ved at identificere inkongruente træk i verden, og teorierne baserede sig på, at to forskellige ideer pludselig forbindes med en komisk effekt. Et udsagn sender først lytteren i én retning, som ændres radikalt, da pointen – eller *punch-linen* – bliver afsløret (64). Evnen til at være vittig blev på denne tid sat i forbindelse med en veludviklet kreativitet – en funktion, vi også skal se nærmere på senere.

På trods af det kosmetiske løft humor fik med inkongruensteoriene, skabte latterliggørelsens kontroversielle natur fortsat problemer. I et forsøg på at blive af med Hobbes' spøgelse skelnede filosoffer derfor mellem sand og falsk vid; mellem en gentlemans latter af en vittig idé – eller såkaldte *bon mots* – og den udannede plumpe og hånende latter af eksempelvis en grinagtig figur. Samme sondring mellem positiv og negativ, ægte eller uægte humor eksisterer ifølge Billig endnu den dag i dag, hvor arvtagerne af det inkongruente perspektiv fastholder, at lige netop deres vittige udfoldelser er harmløse. Hverken 'rigtig' eller 'forkert' humor kan imidlertid skjule spotten bag ordene eller den simple sandhed, at det er vittighedernes ondskab, vi ler af (72).

Teorier om latter som spændingsudladning fandt deres plads side om side med de to forrige traditioner indenfor humorteori og associeres med de to britiske tænkere Herbert Spencer og Alexander Bain i det 19. århundrede (89). Deres teorier om latter har rødder i fysiologiske ideer om stimulans og udladning af nervøs energi: jo større stimulans, des større udladning (91 f). Teorierne peger blandt andet på, at der i udfoldelsen af viddet findes et element af fornødelse, som knytter sig til den latter, der følger, når vi får afløb for det, der hæmmer os (97). Selvdisciplin og kontrol var ifølge Billig en stor del af det viktorianske liv, hvor friheden blev indskrænket af institutioner som stat, lovgivning, skoler etc. (ibid). Vi opnår derfor fornøjelse ved at håne disse autoriteter og eksempelvis deres forfængelighed – mål, der ifølge Bain fortjener at blive spottet. Latter repræsenterer i denne forståelse et oprør mod det, der forventes af os, og tjener som forløsning for det, der virker indskrænkende. Billig mener imidlertid, at humorens frigørende funktion bliver udlagt for rosenrødt, da teorierne i det 19. århundrede primært fokuserer på de positive formål med latteren og ser bort fra de negative virkninger, hånen kan afstedkomme for latterens offer. "The laughers, as they laugh, do not see the hurt that their laughter may occasion. For them, it is just a good-natured, well-intentioned tease" (110). Intentionen bag den humoristiske bemærkning bliver altid fortalt ud fra den leendes, og dermed magtfuldes, perspektiv. Et perspektiv, der – som Billig forsøger at vise – oftest har været beskyttet af et positivt syn på humor og latter.

Humor kommer dog atter under mistanke i det 20. århundrede med Henri Bergsons og Sigmund Freuds humorteorier. Bergsons observationer i *Le Rire* (1900) peger i retning af, at humoren har en kold, ubarmhjertig kerne – en kontrast til antagelsen hos de 'ideologiske positivister' om, at humorens inderste væsen er positivt og alt negativt blot uheldige sideeffekter. Han sporer ophavet til latteren til en mangel på elasticitet i adfærd; vi ler, når vi oplever, at mennesket opfører sig mekanisk (som hvis det var en ting). Latteren forsøger at rette op på denne rigiditet og kontrollerer på den måde sociale handlinger (Bergson 1999, 15). Hånens disciplinerende funktioner udgør i den udlægning kernen af humor, hvilket ifølge Billig efterlader enhver rebelsk funktion i en sekundær position (Billig 2005, 132).

Også Freud betragter humor med skepsis, som han mener er omgærdet af selvbedrag og fortrængning – to kernebegreber kendt fra psykoanalysen – og præsenterer i *Der Witz* (1905) en psykologisk teori om, hvorfor og hvordan det ubevidste gør oprør mod den sociale disciplin gennem vittigheder. Freud gør i denne forbindelse flere interessante observationer, nemlig at tendentiøse vittigheder, hvor indholdet tjener et formål, ofte vækker mere latter end uskyldige vittigheder, hvor vittigheden er et mål i sig selv (Freud 1976, 132). Tendentiøse vitser berører ofte holdninger eller tabuer, som vi ikke normalt kan udtrykke og giver en midlertidig forløsning for de restriktioner, vi er underlagt. Hvor Freud betragter denne egenskab ved humoren positivt,

forholder Billig sig langt mere kritisk og problematiserer det ensidige fokus på, hvordan latteren gavner dem, der ler, og ikke hvordan den (måske) sårer dem, der bliver leet af.

Endelig observerer Freud, at vi reelt set ikke ved, hvad der fremkalder vores latter, da vi ikke er i stand til at skelne form fra indhold. Det betyder med andre ord, at det ikke er en bevidst følelse af overlegenhed, der følger med latteren (145). At vi oftest insisterer på, at det var vittighedens udformning, vi grinede af, og ikke det kontroversielle indhold, er et udtryk for et systematisk selvbedrag i menneskets handlemønstre. Og dette skjuler ifølge Billig den ubejlelige sandhed, at vi finder fornøjelse i andres ulykke (Billig 2005, 160).

Til forsvar for humor: et kritisk blik på Billig

Fortidens mistro til humor lever altså videre med Billig, der knytter fornedrelse til latter og en primært disciplinerende funktion til humor i tråd med blandt andet overlegenhedsteoriene og Bergson. Hans gennemgang viser, hvordan den positive tilgang, vi har til humor i dag, kan spores tilbage til blandt andet inkongruens- og spændingsudladningsteoriene, hvor filosoffer ikke længere beskæftigede sig med motiverne bag latteren. Hånende latter blev tyset ned eller omdefinert som en 'forkert' form for humor, og de eventuelle negative konsekvenser for vitsens skydeskive blev lykkeligt overset til fordel for humorens frigørende funktion. Humor er kort sagt omgærdet af selvbedrag.

Selvom Billig baserer sin humorteori på Freud (blandt andet), er det ikke alle forfatterens teorier, der stemmer overens med Billigs overbevisning. I "Der Humor" (1928) eksempelvis bemærker Freud, at en god sans for humor er en gave, da en spøg kan hjælpe mennesket igennem svære tider (Freud 1928, 166). Vits og humor er ifølge Freud heller ikke det samme; vitser tjener blot til vores fornøjelse, mens humor beskrives som en form for menneskelig forsvarsmekanisme (163). Humor er personlig, kræver ingen ofre og frigør os fra hverdagens trængsler – ikke just observationer, der støtter Billigs fortolkning. Ganske som denne artikel stiller Billigs argumentation i et andet lys, har der også været fremsat mange forsvar for humor og dens funktioner gennem tiden – funktioner, som hverken har været disciplinerende eller fornedrende. Sigtet i den følgende gennemgang af tre af disse humorfunktioner, der er vokset ud af en større undersøgelse i mit speciale, er at tilføre Billigs negative syn og udlægning af humorens historie en ekstra dimension. Hans udlægning er som nævnt baseret på en primært angelsaksisk tradition og er derfor, som Billig selv skriver, ikke udtømmende (hvilket nærmest ville være en umulighed, da teorierne om humor er så mangfoldige). Hans afgrænsning af teorier og teoretikere har dog en klar betydning for den negative opfattelse, han repræsenterer.

De tre humorfunktioner, som jeg har valgt at fremhæve i mangfoldighedens eller multifunktionalitetens navn, har allerede været berørt i den foregående fremstilling af humorens historie. De går i flere tilfælde på tværs af de tre traditioner og kommer desuden igen i løbet af århundrederne. Min gennemgang starter derfor atter med et tilbageblik på antikkens tænkere.

Humor som retorisk strategi

Som nævnt priste antikkens 'misogelaster', Platon og Aristoteles blandt andre, latteren for dens disciplinerende funktioner, men det var ikke de eneste anvendelsesmuligheder, filosoferne fandt ved humoren. Aristoteles bemærker nemlig i *Retorik*, at vid og spøg kan tjene persuasive formål under bevisførelse og debatter og tager afsæt i en praktikers synspunkt, da han gengiver Gorgias' råd om, at man bør svare alvorligt på hån og hånlige på alvor (1983, 252, 1419 b). Han anerkendte humor som middel til overbevisning i taler og opremser desuden mange forskellige former for vittigheder i *Poetikken* – desværre en del af bogen, som i dag er gået tabt. Ikke alle typer humor var dog lige egnede, og derfor råder Aristoteles taleren til at træde varsomt, når han bruger humor. En retor bør kende grænserne for viddet, aldrig slå over i gøgl og altid søge midelvejen mellem det vulgært morsomme og det humorforladte i sine taler.

Lignende pragmatiske råd, temaer og formaninger optræder hos både Cicero og senere Quintilian – to fremtrædende romerske retorikere, som Billig udelader af sin historiske fremstilling. Cicero dedikerer en længere passage i anden bog af *De Oratore (Om taleren)* til, hvordan humor bedst bruges. Her bliver det tidligt slået fast, at en spøgefuld tone kan have store virkninger, da humoristiske indslag eksempelvis kan bruges til at tage brodden af alvorlige angreb (2003, 2.230). At vække latter hører derfor med til talerens opgaver, "dels fordi munterheden skaber sympati omkring den, der vækker den, og dels fordi alle beundrer en pointe, som ofte kan bero på et enkelt ord, særligt som svar på tiltale, men indimellem også som angrebsvåben" (2.236). En strategisk brug af humor, som der her lægges op til, kan både vise tegn på talerens overskud, gode smag og dannelse og være en effektiv taktik til at slå modstanderen ud af kurs. Det kræver dog, at der tages de "nødvendige saglige og personlige hensyn", således at spøgen ikke går ud over "talens hele kraft og virkning" (2.229). Formaninger af samme art bliver løbende gentaget; taleren bør hverken optræde smagløst, benytte ord, der er usømmelige, eller gøgle. En vigtig forskel mellem en gøgler og en taler er nemlig, "at medens vi udtaler os med god grund, ikke for at virke morsomme, men for at opnå et resultat, gør de [gøglerne] det hele dagen igennem og uden fornuftig grund" (2.247). Her forstås, at spøgefuldhederne kun kan forsvares, så længe de fremsættes som middel til målet - ikke målet i sig selv.

Inspirationen fra Cicero er ikke til at overse i Quintilians kapitel om latter i sjette bog af *Institutio Oratoria (Om uddannelsen af en taler)* (2001, 65, 6.3). Her

indgår samme overvejelser om decorum og lignende henstillinger til, at taleren udviser god smag og ikke underminerer sin autoritet med gøgl. I kapitlet identificerer han tre måder, humor kan bruges på i praksis: som angreb, når taleren fremkalder latter på andres bekostning, som udtryk for charme og vid, når taleren fremkalder latter på egen bekostning, og endelig som en form for ordspil, hvor ingen af parterne rammes (75). Hvorvidt en fornærmelse er på sin plads eller ej, vil altid afhænge af den enkelte sag og situation, men taleren bør eksempelvis kun udsige milde morsomheder i retssager og aldrig risikere, at vittigheden skader taleren selv. "What a good man says, he will always say without endangering his dignity or modesty. We pay too dear for the laugh if it costs us our integrity" (81).

På trods af en på mange måder forsigtig tilgang til humor og fremkaldelse af latter er der særligt hos Cicero og Quintilian mange anvisninger til, hvordan humor kan bruges. Det instrumentelle syn på humor kommer også til udtryk i de lange opremsninger af eksempler på både god og dårlig brug af humor fra forskellige taler, som begge retorikere afslutter deres passager med. Selv om disse ikke er til at anvende i vore tider, viser de med al tydelighed, at humor (blandt andet) blev betragtet og brugt strategisk som retoriske manøvrer.

I forhold til den plads, Billig tildeler mistanken hos Platon og Aristoteles i overlegenhedsteoriene, er det påfaldende, at han ikke har inddraget de senere bidrag af Cicero og Quintilians forståelse af latter, der netop tæller nogle lange passager. Begge retorikere er normative i deres tilgang til humor, idet de ikke blot foreskriver, hvordan humor kan bruges, men også forholder sig til, hvordan humor bør bruges – med respekt for decorum. God smag og en veludviklet sans for situationen går her hånd i hånd med de praktiske anvisninger til, hvordan viddet kan tjene taleren mest strategisk. Det tæller med andre ord til humorens forsvar, at den blandt antikkens retorikere blev prist for andet end dens evne til at disciplinere. Dens funktioner ansås i stedet for at være situationelt, socialt og kulturelt betinget.

Humor som ventil

Den næste funktion har jeg valgt at fremhæve, fordi den stadig er central for den måde, vi bruger humor på i dag. Den kan ligesom den foregående funktion spores tilbage til antikken og har siden da ændret navn, form og udtryk. I antikkens teaterdionysier efterfulgte komedien de tre tragediespil, som Aristoteles blandt andet beskriver i *Poetikken* (Aristoteles 2004). Komedie og latter gjorde dermed de sorgfulde historier lettere at udholde og tjente i lighed med tragedierne en udrensende funktion. Latteren gav med andre ord forløsning for smerten eller, som Peter Berger (1997) foreslår, en form for *komisk katarsis*. Denne ventilfunktion vækker også genklang i det 19. århundredes teorier om humor som forløsning og udladning af nervøs energi. Humor og latter gav afløb for frustrationer over tidens indskrænkende

samfund og autoriteter og tjente altså som en frigørelse af de forskellige former for restriktioner.

Humorens funktion som ventil kommer dog klarest til udtryk under karnevalet i middelalderen og renæssancen, som det bliver udlagt af den russiske filosof Mikhail Bakhtin i *Rabelais and His World* (1920). Bogen giver med udgangspunkt i den franske renæssanceforfatter Francois Rabelais' værker en indsigt i den folkekultur, der oprindeligt eksisterede på markedspladser og i særdeleshed lod sig vise under karnevalet. Her fejrede man kødets lyster med en vild fest og gjorde sig midlertidigt fri af den fremherskende sandhed og etablerede orden i samfundet (Bakhtin 1984, 10). "The Feast of Fools", som karnevalet også kaldes, hyldede den uofficielle del af tilværelsen, hvor de undertrykkende autoriteter kunne ignoreres for en tid. En særegen humor knyttede sig til dette fænomen, den såkaldte karnevals latter, som ifølge Bakhtins udlægning kan tilskrives mindst tre vigtige funktioner: For det første skabte latteren en verden, der var vendt på hovedet, hvor alle gældende regler blev brudt, og samfundets normer afvist. Karnevalet repræsenterede en pseudo-virkelighed, hvor hierarkier blev omvæltet, og en ny kultur vækket til live. En midlertidig livsform fri for social kontrol. Kernen i karnevalet var ifølge Bakhtin langt fra negativ, snarere konstruktiv, da latteren ikke blot aflivede, men fornyede, brød ned for atter at bygge op (11).

Den næste funktion er centreret om karnevals latterens inkluderende karakteristika. Karnevalet var en fest for alle, hvilket betød, at den festlige latter også var rettet mod alle. Der var med andre ord ikke forskel på at latterliggøre eller blive latterliggjort, og derfor var alle mennesker, der tog del i dette sociale fænomen lige – lige om at være latterlige, lige om deres fejl og mangler. Her bliver vi igen mindet om latterens ambivalente væsen, idet den kan være lystig og triumferende på samme tid, som den håner og latterliggør (12). Folket opnåede for det tredje en følelse af frigørelse og sejr gennem karnevals latteren. Sejr over frygt, særligt for døden (47). Altså tjente latteren som ventil for alt, der var skræmmende, og dermed også psykologiske formål, da den gav deltagerne muligheden for at dele denne frygt – og slippe den, i hvert fald så længe karnevalet stod på. Samlet set var latterliggørelse i karnevalets ritualer en positiv proces, der tjente højere formål end at nedgøre og håne blot for hånens egen skyld. Karnevalet udgjorde en social og frigørende oplevelse.

Ud fra denne fremstilling af karnevalet er det ikke svært at se, hvorfor Bakhtins teori har vundet genklang hos så mange teoretikere og 'positivister' sidenhen. I hans udlægning skaber humoren håb gennem fællesskabets oprør mod samfundets faste rammer – en besnærende tanke. Bakhtins beskrivelser af det særlige karnevalsfænomen bliver imidlertid ikke tildelt mere end et par korte henvisninger hos Billig, selvom teorien om karnevalstraditionen spiller

en betydelig rolle i hans kritik af den 'ideologiske positivisme'. Bakhtins teori overser ifølge Billig, at også tyranner kan udnytte latteren til undertrykkende formål. Selv den rebelske humor, som karnevalet er et eksempel på, kan fungere disciplinerende: at forhåne autoriteter er snarere en demonstration af deres magt end et oprør imod den. Hermed cementerer – og ikke dementerer – vi ifølge Billig denne magt stik imod vores intention, og derfor bør vi ikke blindt som Bakhtin prise den rebelske humor (208 ff). Omvendt mener jeg, at Billig selv overser, at humor ikke blot lærer os, hvor stor en magt autoriteten besidder, men også hvordan vi bliver fri for den. Humor tilbyder et alternativt indblik, der giver plads til at forestille sig, at verden kan se anderledes ud – en egenskab, vi også kommer nærmere i den sidste funktion i artiklen. Humor kan derfor ikke afskrives som enten/eller, da den ikke tjener udelukkende positive formål, men heller ikke består af en rent negativ kraft. Den er ikke kun frigørende, men heller ikke rent disciplinerende. Og det er netop situationen, humoren bruges i, der afgør, hvilken af disse dobbelte funktioner, humoren tjener, og i hvilken grad.

At overføre Bakhtins forståelse af karnevalsletteren til nutiden ville imidlertid ikke være tidssvarende, da vi i den vestlige del af verden lever i et frigjort samfund langt fra middelalderens restriktioner. Karnevalsletteren var med andre ord fortidens ventil – én blandt mange – men den frigørende funktion eksisterer endnu, blot i nutidige former. Muhammadtegningerne i *Jyllands-Posten* og AIDS-Fondets kampagne "Humor mod AIDS", som nævnt i indledningen, er begge moderne eksempler på, hvordan humor fungerer som ventil for frygt og uretfærdigheder. Ser vi imidlertid ud over vores del af verden til eksempelvis Mellemøstens diktaturer, finder vi atter humorens funktion som redskab til oprør mod kontrollerende magthavere i eksemplet med satireserien, der gør grin med præsident Assad. At sagen om Muhammadtegningerne også er kendt som Muhammadkrisen og dermed skyld i megen uro, kan selvfølgelig ikke forbigås og kan lige så vel understøtte Billigs argumentation som min egen. Eksemplerne viser dog, at humor som ventil for uretfærdigheder stadigvæk findes og derfor ikke blot kan afskrives som sekundær til Billigs opfattelse af disciplinering som humorens kernefunktion. Behovet for ventilen – og dermed for humor – vil tilsyneladende altid eksistere.

Humor som kreativ ressource

Middelalderens karnevalsånd levede videre i det 16., 17. og 18. århundrede, blandt andet i litterær form. Humoren fik stor betydning for den blomstrende kunstneriske opfindsomhed. Den tredje funktion, som jeg har fundet relevant at inddrage, beskrives derfor bedst i lyset af de videreførte karnevalselementer, som udlagt af Bakhtin, og inkongruensteoriene, som indgår i Billigs fremstilling.

Karnevalstraditionerne undergik forskellige forandringer og manifesterede sig dels i litteraturen, dels på teaterscenen. *The Praise of Folly* (1515) af Erasmus af Rotterdam er eksempel på et værk, der inddrager karnevalsformen. Det er skrevet som en prædiken med selve Tåbeligheden som afsender, som påstår, at alt godt i verden i sidste ende afhænger af hende. Bogen præsenterer et komisk verdensbillede, der ironiserer over filosoffer, teologer og andre intellektuelle (Erasmus 1971). Og det er netop oplevelsen af, at komikken kan tilbyde alternative indblik, der er særligt bemærkelsesværdig og enestående på denne tid (Berger 1997, 21).

Karnevalets traditioner tjente også som inspiration for det stærkt satiriske teater *Commedia dell'arte*, der langede ud efter alle slags autoriteter. Det førte gang på gang til politiske problemer, og komedianernes improvisationer var generelt kilde til bekymring og blev af samme grund ofte mødt med forbud (Berger, 81). Også den franske komedieforfatter Molière kom under beskyldning for sin kunstneriske kreativitet i forbindelse med premieren på hans komedie *Tartuffe* i 1644. Stykket blev beskyldt for at være farligt for moralen og blev fundet så provokerende, at katolske kredse forhindrede dets opførelse i fem år. I forordet til den nye udgave af komedien i 1669 forsvarede Molière sig blandt andet ud fra, at "the usefulness of comedy is that it corrects the vices of men" (cit. i Berger, 22). Fra den antikke mistanke mod humor og latter og de moralske skrumples, som blandt andre Platon og Aristoteles luftede, bliver komedien nu forsvaret ud fra dens evne til at påpege og rette menneskets laster. Humor bruges i denne forståelse til at gøre op med de herskende normer – en form for disciplinering, der har et positivt udkomme og står i modsætning til Billigs negative syn.

Flere af tidens satirikere testede på lignende vis samfundets grænser og forsvarede deres vittige udfoldelser ud fra en forståelse af dem selv som moralens vogtere. Alexander Pope definerede i sin imitation af den romerske lyriker Horats' *First Satire of the Second Book* eksempelvis satire som det dydige kompromis mellem smiger og æreskrænkelser, der "heals with Morals what it hurts with Wit" (cit. i Maresca 1964, 367). Han insisterede på, at hans satirer var en anstændig reaktion på provokationer udefra, da de laster, han oplevede, var så skandaløse, at han måtte ytre sig imod dem (Maner 1980, 560). En af Popes samtidige, satiriker og poeten Jonathan Swift, fremsatte i den ugentlige avis *The Intelligencer* fra 1730 også et forsvar, der blandt andet tog udgangspunkt i, at satirikerne havde lige så meget ret til at afdække menneskets laster, som mennesket havde til at udstille disse (Swift, 22). Humor fungerede altså som kanal for de forskellige kunstneres syn på samfundets hyklere og deres laster, og kunstnerne forsvarede deres kreativitet ved at hævde, at de arbejdede i den gode sags tjeneste.

De kreative udfoldelser af viddet fandt, som det ellers fremgår af Billigs fremstilling af inkongruensteoriene, ikke kun sted på teaterscenen og i

litteraturen, men også i kaffesalonerne, hvor viddet blev diskuteret blandt tidens filosoffer. Humor blev blandt andet knyttet til retorisk *inventio* af den tredje jarl af Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper (1711) i et kontroversielt forsvar for latterliggørelse. Shaftesbury hævdede, at vejen til sandheden gik gennem dialog, ikke abstrakt filosofi, og at retfærdiggøre sine ideer betød derfor at lade dem "stand the test of ridicule" (Billig, 75). Hån og humor hang sammen med frihed – en frihed, som Shaftesbury frygtede at miste, hvis tidens religiøse entusiaster og ekstremister fik for meget magt (ibid). At indskrænke brugen af latterliggørelse, som de samtidige filosoffer forsøgte, var for Shaftesbury derfor ensbetydende med at indskrænke muligheden for at tænke i nye baner.

Latterliggørelse får ifølge Billig en central placering i det sociale liv hos Shaftesbury, idet "ridicule fulfills a key social role in maintaining morality, taste and good manners". Han anerkender med andre ord hånen ud fra dens disciplinerende funktioner som en sand misogelast (78). Her mener jeg imidlertid, at man bør tage Shaftesburys ideal i betragtning, som var en samtale mellem gentlemen, der kendte hinanden godt og afprøvede deres ideer over for hinanden. Latterliggørelsen repræsenterede en frihed til at udforske og udvikle ny viden, hvilket hverken bekræfter Billigs opfattelse af humorens kerne eller dens disciplinerende funktion som negativ.

I lyset af disse søgende århundreder, hvor blandt andet politik, samfund og idealer blev diskuteret blandt filosofferne, er det ikke svært at forstå, hvorfor humor blev forsøgt reddet fra Hobbes' misogelastiske teori. Et inkongruent syn på verden gav fantasien og kreativiteten frit spil og bidrog med en ny forståelse af samfundets og menneskets tilstand. Humoren udgjorde både i tidens kaffesaloner, litteratur og på teaterscenen det oplagte redskab til både at afsøge grænser og teste dem ved at bryde dem. Ligesom under karnevalet gjorde kunstnerne oprør mod de etablerede sandheder, vendte verden på vrangen og nød deres opfindsomme frihed, blot på nye måder. Formålet med tidens eksperimenterende udfoldelser var dermed at opnå ny viden og erkendelse, og selvom dette syn på humor – som Billig pointerer – overså eventuelle negative konsekvenser heraf, kan humorens funktion som kreativ ressource eller ventil ikke blot afvises.

Humor – ikke afgjort af kerne, men kontekst

Humorens historie er hverken nem at overskue eller forstå, da den, som vi netop har set, er udgjort af mange forskellige holdninger og teorier, der peger mod forskellige funktioner og formål. Mod frigørelse og fornedrelse, tårer og latter. Humor kan som i Billigs optik på den ene side tjene magthavernes undertrykkelse af deres folk og opretholde social ubalance. Den kan sætte andre i forlegenhed og dermed disciplinere deres adfærd. Og den kan udtrykke ondsindede intentioner i form af en påstået harmløs spøg. Den negative kraft, som Billig mener, humorens funktioner har deres oprindelse i,

er dog kun udtryk for den ene side af dens modsætningsfyldte natur. Humor kan på den anden side udnyttes til positive formål, hvor disciplinering ikke er den primære funktion. Det vidnede gennemgangen af de tre udvalgte funktioner om: Som antikkens retorikere pegede på, viste humorens funktion som retorisk strategi, som en form for undvigelsesmanøvre eller angrebsvåben, sig nyttig for taleren. Blot så længe de taktiske morsomheder holdt sig inden for decorum. Den næste funktion gav sig både til udtryk som forløsning for spænding og tidens sociale krav, som en form for komisk katarsis og ikke mindst som ventil i middelalderen og de efterfølgende århundreder. Humor og latter tjente folkets frigørelse fra restriktioner og frygt, og som ventil for uretfærdigheder og frustrationer. Verden blev vendt på vrangen og tilbød alternative indblik i samfund og strukturer, hvilket humorens tredje funktion som kreativ ressource netop kredsede om. I en videbegærlig og søgende tid afprøvede filosoffer, satirikere og kunstnere deres viden, ideer og kreative opfindsomhed – og ifølge egne udsagn altid i den gode sags tjeneste.

Som denne artikel har forsøgt at vise kan humorens positive og negative funktioner vanskeligt adskilles. Selvom man ikke kan være uenig med Billigs fremstilling af de største humorteorier og deres betydning for den rolle, humoren spiller i vores samfund i dag, gør hans udeladelser og negative fokus humoren uret. Humor kan hverken afgøres som entydigt god eller dårlig, da den kan tjene begge lejre – både oprørere og magthavere, det gode og det onde. Samme pointe gælder i øvrigt for retorik, som på lignende vis siden antikken er blevet kritiseret for at kunne tjene magthaveres slette formål. Som det gælder for retorikken dermed også for humoren, bør begge vurderes ud fra den funktion, de tjener i den konkrete situation og ikke blot afvises som farlige eller ondsindede. At definere disse ud fra en forståelse af en kerne, som enten er god eller ond, er både en ufrugtbar og forfejlet tankegang. Den sort/hvide ramme mangler de grå nuancer, der forklarer, hvorfor retorik ikke per definition er skidt, blot fordi Hitler var en dygtig retoriker. Eller hvorfor humor ikke bør undgås, blot fordi den kan bruges til at disciplinere, ekskludere og krænke. Martin Luther King var også en begavet taler, hvis budskab var frihed, og humor kan, som vi har set, også bruges til at frigøre, inkludere og stimulere. Hvis ikke vi tager udgangspunkt i den konkrete sammenhæng, går vi glip af nuancerne og alt det, som både humor og retorik kan bruges til at udrette. Men det kræver samtidig en anerkendelse af, at vi for at forstå og værdsætte humorens positive funktioner nødvendigvis også må have blik for de negative. De to funktioner forudsætter ofte hinanden. Eller som Shakespeares Hamlet udtrykker det: "I must be cruel only to be kind."

Mette Møller er ph.d.-stipendiat på Afdeling for Retorik på Københavns Universitet. Artiklen baserer sig på hendes speciale fra oktober 2012: *Humor: forløsende, fordømmende eller fornædrende – en undersøgelse af fænomenet humor-apologi fra antikken til det 21. århundrede*.

Mail: rqi853@hum.ku.dk

Litteraturliste

Aristoteles. 2007. *Retorik*. Oversat af Thure Hastrup. København: Museum Tusulanums forlag.

Aristoteles. 1991. *On Rhetoric: A Theory of Civic Discourse*. Oversat af George A. Kennedy. New York: Oxford University Press.

Bakhtin, Mikhail. 1984. *Rabelais and His World*. Bloomington: Indiana University Press.

Berger, Peter L. 1997. *Redeeming Laughter*. Berlin: Walter de Gruyter.

Bergson, Henri. 1999. *Laughter*. Los Angeles: Green Integer Books.

Billig, Michael. 2005. *Laughter and Ridicule. Towards a Social Critique of Humour*. London: Sage Publications.

Cicero. 2003. *De Oratore*. Oversat af Thure Hastrup. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Erasmus af Rotterdam. 1971. *The Praise of Folly*. Oversat af Betty Radice. London: Penguin Classics.

Freud, Sigmund. 1928. "Humour". *International Journal Psycho-Anal.*, No. 9 (1).

Freud, Sigmund. 1976. *Jokes and their Relation to the Unconscious*. Harmondsworth: Pelican Books.

Hobbes, Thomas. 1999. *Human Nature & De Corpore Politico*. Oxford: Oxford World's Classics.

Maner, Martin. 1980. "Pope, Byron, and the Satiric Persona". *Studies in English Literature*, vol. 30, no. 4. Rice University.

Maresca, Thomas E. 1964. "Pope's Defense of Satire: The First Satire of the Second Book of Horace, Imitated". *English Literary History*, Vol. 31, No. 4. The Johns Hopkins University Press.

Møller, Mette. 2012. *Humor: forløsende, fordummende eller fornædrende – en undersøgelse af fænomenet humor-apologi fra antikken til det 21. århundrede*. Kandidatspeciale i retorik. Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.

Platon. 1955a. *Filebos*. I *Platons Skrifter, Bind VII*. Oversat af Carsten Høeg & Hans Ræder. København: C. A. Reitzels forlag.

Platon. 1955b. *Lovene*. I *Platons Skrifter, Bind IX*. Oversat af Carsten Høeg & Hans Ræder. København: C. A. Reitzels forlag.

Quintilian. 2001. *Institutio Oratoria. The Orator's Education, Books 6-8*. Red. og oversat af D.A. Russell. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Swift, Jonathan & Sheridan, Thomas. 1730. *The Intelligencer, no. 3*. London: Francis Cogan.

Hjemmeside:

Frandsen, Helge & Jacobsen, Sofie Bang. 2012. "Assad-satire hitter på nettet". P1. Besøgt 6. november 2013.
<http://www.dr.dk/P1/P1Morgen/Udsendelser/2012/08/04/093939.htm#.UB0w3WdxwwY.g> mail